

gaston bašlar

filosofska misao i naučni duh

Korišćenje filozofskih sistema u oblastima udaljenim od njihovog duhovnog porijekla je uvek delikatan poduhvat, a često i razočaravajuća operacija. Tako presadjeni, filozofski sistemi postaju jalovi ili obmanjuju; kad ih savесnom vernošću istoričara, koji se ponosi misleći ono što se neće misliti dva puta, pogledamo, oni gube ubojitost duhovne koherencije, tu tako osećljivu ubojitost. Trebalo bi, dakle, zaključiti da filozofski sistem ne sme da bude upotrebljen u druge svrhe sem onih koje on sebi pripisuje. Od tog časa, najveća greška protiv filozofskog duha bilo bi, zapravo, nepoznavanje te intimne finalnosti, te duhovne svrhovitosti koja daje život, snagu i jasnoću jednom filozofskom sistemu. Ako čovek pokuša da osvetli pitanja nauke metafizičkim mišljenjem, da pomeša teoreme i filozofeme, on se naročito suočava sa nužnošću primenijavanja filozofije, koja je neminovno finalistička i zatvorena, na otvorenu naučnu misao. Izlazimo se opasnosti da oneraspoložimo sav svet: naučnike, filozofe i istoričare.

I zaista, naučnici smatraju metafizičku predpreamu kao nekorisnu; oni propovedaju prihvatanje pouka iskustva u samom početku, ako rade u eksperimentalnim naukama, i načela racionalne očiglednosti, ako rade u matematičkim naukama. Za njih, čas filozofije kucnuo je tek posle ostvarenog rada; filozofiju nauka oni shvataju, prema tome, kao bilans opštih rezultata naučne misli, kao zbirku značajnih činjenica. Pošto je nauka uvek nedovršena, filozofija naučnika ostaje trajno manje ili više eklektička, uvek otvorena, stalno nedozrela. Čak i ako na jednoj strani ostaju pozitivni rezultati, nedovoljno koordinirani, ti rezultati mogu biti dani kao stanje naučnog duha na užtrb jedinstva koje odlikuje filozofsku misao. Za naučnika, filozofija nauka je još uvek carstvo činjenica.

Filozofi, sa svoje strane, upravo sve sni moći koordinacije duhovnih funkcija, smatraju dovoljnim razmišljanje o toj koordiniranoj misli, ne brinući se odivše o pluralizmu i o raznovrsnosti činjenica. Filozofi mogu međusobno da se razlikuju prema načelu eksperimentalne hijerarhije i po razlogu te koordinacije. Neki mogu ići dovoljno daleko u empirizmu da bi poverovali kako je obično objektivno iskustvo dovoljno da objasni duhovnu koherentnost. Ali filozof nije filozof ako u datom momentu svog mišljenja ne postane svestan koherencije i jedinstva misli, ako ne formuliše uslove za sintezu saznanja. Opšti problem saznanja filozof uvek postavlja u funkciji tog jedinstva, te koherencije, te sinteze. Nauka se onda nudi kao zbirka naročito krcata dobro izrađenim spoznajama i dobro povezanim saznanjima. Drukčije rečeno, filozof od nauke traži samo primere da bi dokazao harmoničnu aktivnost duhovnih funkcija, ali on veruje da i bez nauke, i pre nauke, raspolaze sposobnošću analiziranja te skladne aktivnosti. Zato se naučni primeri uvek evociraju, nikad ne razvijaju. Ponekad čak, naučni primeri su i komentarisani prema principima koji nisu naučni; oni prizivaju metafore, analogije i uopštavanja. Tako se veoma često pod perom filozofa relativitet degeneriše u relativizam, hipoteza u nagađanje, aksiom u polaznu istinu. Drugim rečima, stojeći izvan naučnog duha, filozof veruje da se filozofija nauka može ograničiti na *principe* nauke, na opšte teme, ili pak ograničavajući se strogo na načela; mislilac misli kako filozofija nauka ima za misiju povezivanje principa nauke sa načelima čiste misli koja bi mogla da se oslobodi interesa za probleme stvarne praktične primene. Za filozofa, filozofija nauke nikad nije potpuno carstvo činjenica.

Tako filozofija nauka ostaje suviše često ušaćena u dvema krajnostima znanja: u proučavanju od filozofa veoma uopštenih principa ili u istraživanju veoma pojedinačnih rezultata naučnika. Na taj način, ona se iscrpljuju od udaranja u dve suprotne

epistemološke prepreke koje ograničavaju svaku misao: sa opštim i sa neposredno datim. Filozofija nauka vrednuje čas *a priori* čas *a posteriori*, ne poznajući promene epistemoloških vrednosti kojima savremena naučna misao bez zastoja operiše između *apriornog* i *aposteriornog*, na razmeđu eksperimentalnih i racionalnih vrednosti.

II

Izgleda, dakle, da nam nedostaje filozofija nauka koja bi pokazala pod kojim uslovima — subjektivnim i objektivnim, istovremeno — opšti principi vode do posebnih rezultata i do različitih kolebanja; i pod kojim uslovima posebni rezultati sugerišu uopštavanja koja ih upotpunjuju i dijalektiziraju koja daju nove principe.

Kad bi se moglo filozofski izraziti dvajako kretanje koje sada nadahnjuje naučna misao, primetilo bi se da je smenjivanje apriornog i aposteriornog obavezno, da su empirizam i racionalizam u naučnoj misli povezani čudnim spojem, čvrstim isto toliko koliko i veza koja sjedinjuje zadovoljstvo i bol. U stvari, jedan trijumfuje dajući za pravo drugom: empirizam ima potrebu da bude shvaćen, racionalizam ima potrebu da bude primenjen. Empirizam bez jasnih zakonitosti, bez uređenih zakona ne može ni da se misli ni da se naučava; racionalizam bez opipljivih dokaza, bez primene na neposrednu stvarnost ne može potpuno ubediti. Vrednost jednog empirijskog pravila dokazuje se tek ako se od njega napravi osnova rezonovanja. Rezonovanje postaje zakonito ako se od njega napravi baza iskustva. Nauka, kao zbir dokaza i iskustava, kao skup pravila i zakonitosti, suma očiglednosti i činjenica, oseća potrebu za jednom dvopolnom filozofijom. Tačnije, njoj je potrebno dijalektičko razvijanje, jer svaki pojam rasvetljuje se na komplementaran način sa dve različite filozofske tačke gledišta.

Loše bismo bili shvaćeni ako bi se u tome jednostavno videlo priznanje dualizma. Naprotiv, epistemološka polarnost je u našim očima dokaz da svako od filozofskih učenja koja smo shematizirali izrazima empirizam i racionalizam jeste stvarna dopuna drugome. Jedno dovršava drugo. Naučno misliti znači postaviti se u posredujuće epistemološko polje između teorije i prakse, između matematike i iskustva. Naučno spoznati prirodni zakon znači upoznati ga istovremeno kao fenomen i kao noumen.

Uostalom, pošto u ovom uvodnom poglavlju hoćemo što je moguće jasnije da označimo našu poziciju i naš filozofski cilj, moramo dodati da, po našem mišljenju, jednom od dva metafizička pravca mora biti podignuta cena: to je cena pravca koji se kreće od racionalizma ka iskustvu. Tim epistemološkim hodom pokušaćemo da okarakterišemo modernu filozofiju nauka. Sa svim skorašnjom supermatijom matematičke fizike protumačićemo dakle u smislu racionalizma.

Taj primenjeni racionalizam, racionalizam što preuzima svoju obuku koju mu daje stvarnost da bi je izrazio programom realizacije, uživa, uostalom, po našem mišljenju, novu povlašćenost. Za taj tragalački racionalizam, koji se po tome veoma razlikuje od tradicionalnog, primena nije sakćenje; naučni poduhvat rukovođen matematičkim racionalizmom nije naravnanje prin-

cipa. Ostvarenje racionalnog programa eksperimenata određuje jednu iskustvenu realnost bez iracionalnosti. Imaćemo priliku da pokažemo kako je obrađeni fenomen bogatiji nego što je to prirodna pojava. Dovoljno je što smo za trenutak iz duha čitaoca otklonili misao koja hoće da realnost bude zbir neiscrpane iracionalnosti. Savremena prirodna nauka je racionalna tvorevina: ona odstranjuje iracionalnost iz svog građevinskog materijala. *Realizovani* fenomen mora biti šticećen od svake iracionalne perturbacije. Racionalizam koji mi branimo, to se vidi, biće suočen sa polemikom oslobođenom na nedokučivi iracionalizam fenomena, da bi potvrdio stvarnost. Za naučni racionalizam, primena nije poraz niti kompromis. Zbog toga on ne poriče svoje principe, već ih dijalektizira. Konačno, filozofija prirodne nauke je možda jedina koja se primenjuje uslovljavajući prevazilaženje svojih načela. Ukratko, ona je jedina otvorena filozofija. Svaka druga filozofija postavlja svoje principe kao nepovređive, a svoje osnovne istine kao totalne i dovršene. Svaka druga filozofija diči se svojom zatvorenosti.

III

Kako onda ne videti da filozofija, koja hoće stvarno da odgovara naučnoj misli u stalnom razvoju, mora da sagledava reaganje naučnih saznanja na duhovnu strukturu? I tako se od početka naših razmišljanja o ulozi filozofije nauka sudaramo sa pitanjem koje nam izgleda loše postavljeno kako od naučnika tako i od filozofa. To je pitanje strukture i evolucije duha. Stavise, tu je čak i opozicija: naučnik veruje da polazi od duha bez strukture, bez spoznaje; filozof najčešće postavlja jedan ustanovljeni duh lišen svih kategorija potrebnih za razumevanje realnog.

Po naučniku, saznanje proizlazi iz neznanja kao što svetlost izvire iz tame. Naučnik ne vidi da je neznanje tkivo satkano od čvrstih, postojećih i pozitivnih grešaka. On ne vodi računa o tome da duhovna tama ima strukturu i da, pod izvesnim uslovima, svako ispravno objektivno iskustvo mora uvek da uslovljava ispravljanje subjektivnih zabuda. Ali greške se ne obaraju tako lako jedna za drugom. One su koordinirane. Naučni duh ne može da se ustrojji sem rušenjem nenaučnog duha. Vrlo često naučnik se poverava jednoj rascepanoj obuci, dok bi naučni duh morao da ima u vidu jednu totalnu subjektivnu reformu. Svaki stvarni napredak u naučnoj misli nužno traži zaokret. Napredak naučne misli današnjice uslovio je preobražaje u samim principima saznanja.

Za filozofa koji, po prirodni posla, iznalaži za sebe osnovne istine, predmet, uzet u celini, bez muke potvrđuje opšte principe. On ih ili zanemaruje kao nekorisne detalje, ili ih prikuplja, da bi se ubedio u temeljnu iracionalnost datog. U oba slučaja, filozof je pripravan da povodom nauke razvije jasnu, brzu i laku filozofiju, no koja ostaje filozofija filozofa. Onda je dovoljna samo jedna istina da se izade iz sumnje, nepoznavanja i iracionalizma; ona je dovoljna da obasja jednu dušu. Ta očiglednost jedina je svetlost. Njena očiglednost prelama se u odblescima bez kraja. Ona nema ni raznovrsnosti ni raznorodnosti. Duh vidi samo jednu očiglednost. Identitet duha u »ja mislim« je toliko nedvosmislen da nauka o toj jasnoj svesti jeste neposredno svest o nauci, sigurnost utemeljenja filozofije saznanja. Svest o identitetu duha u njegovim različitim spoznajama donosi sama po sebi jemstvo za jednu permanentnu metodu, osnovnu i konačnu. Kako pred takvim uspehom postavljati nužnost izmene duha i kako se otisnuti u potragu za novim saznanjima? Za filozofa, toliko različite i toliko pokretljive metodologije u raznim naukama ukazuju ipak na jednu opštu metodu koja mora informisati znanje, koja mora tretirati na isti način sve predmete. Zato postavka kao što je naša, koja pretpostavlja spoznanje kao evoluciju duha i prihvata varijaa-

cije što se odnose na jedinstvo i večnost onoga »ja mislim«, mora da zbunjuje filozofa.

A ipak, upravo do takvog zaključka morali bismo da dođemo ako želimo da definišemo filozofiju naučne spoznaje kao otvorenu filozofiju, kao svest o duhu koji se utemeljuje radeći na nepoznatom i tražeći u realnom ono što poriče ranija saznanja. Pre svega, treba biti svestan činjenice da novo iskustvo kaže NE starijem iskustvu, bez čega očividno ne bi bilo reći o novini iskustva. Ali to NE nije nikada konačno za duh koji zna da dijalektizira svoje principe, da sam u sebi ustanovi nove vidove očiglednosti, da obogati svoju ponuđu objašnjenja ne dajući nikakvo preimućstvo onome što bi bilo prirodna punoća objašnjenja spremnog da sve objasni.

Naša knjiga daće dosta primera za takvo obogaćenje; ali da bismo bez čekanja objasnili našu tačku gledišta, dajmo u oblasti samog empirizma, na primeru koji je najmanje naklonjen našoj postavci, jedan slučaj te eksperimentalne transcendencije. Mi, u stvari, verujemo da taj izraz nije preteran za definisanje nauke instrumentirane kao nauke prirodnog posmatranja. Između čulne spoznaje i naučnog saznanja postoji raskol. Na termometru se vidi temperatura; ne osećamo je. Bez teorije nikad se ne bi doznalo da li ono što se vidi i oseća odgovara istoj pojavi. Tokom cele naše knjige odgovaraćemo na zamerku koja mnogo polaze na nužno opažano tumačenje naučnog saznanja, na zamerku koja bi htela da sažme eksperimentisanje u seriju čitanja pokazatelja. U stvarnosti, objektivnost verifikacije čitanjem indeksa označuje misao koja se verifikuje kao objektivna. Realizam matematičke funkcije uskoro biva zamenjen realnošću eksperimentalne krive.

Uostalom, ako i ne bismo imali sledbenike u ovoj tezi koja već postavlja instrument kao onostranost organu, imamo u potaji niz argumenata kojima ćemo pokazati da mikrofizika postavlja objekt s onu stranu uobičajenih predmeta. Postoji, prema tome, u objektivaciji bar jedna naprsina i zbog toga ima osnova da se kaže da iskustvo u prirodnim naukama ima jednu onostranost, transcendenciju koja nije zatvorena u sebe. Racionalizam koji informiše to iskustvo mora odmah da prihvati otvaranje uzajamno uslovljeno sa tom empirijskom transcendencijom. Kritička filozofija, čija krepkost podvlačimo, mora da bude izmenjena u zavisnosti od tog otvaranja. Jednostavnije rečeno, pošto okviri opštenja moraju biti ublaženi i razmaknuti, psihologija naučnog duha mora biti zasnovana na novim osnovama. Naučna kultura mora da odredi duboke modifikacije misli.

IV

No, ako je toliko teško omeđiti oblast filozofije nauka, mi bismo hteli u ovom ogledu da tražimo ustupke od svih.

Od filozofa ćemo tražiti pravo da se poslužimo filozofskim elementima izdvojenim iz sistema u kojima su nastali. Filozofska snaga nekog sistema je ponekad usredsređena na jednu naročitu funkciju. Zašto onda oklevati da se ta posebna funkcija predloži naučnoj misli kojoj su toliko potrebni principi filozofske informacije? Ima li svetogrđa, na primer, u uzimanju jednog veličanstvenog epistemološkog aparata kakav su kantovske kategorije i njime pokazati interes za organizaciju naučne misli? Ako taj eklektizam svrha nedolicho zamagljuju sve sisteme, izgleda da je eklektizam sredstava nedopustiv za filozofiju nauka koja hoće da istakne različite puteve pronalazanja, pa makar oni bili i najopasniji. Od filozofa ćemo još zatražiti da raskrste sa ambicijom pronalazanja samo jednog gledišta, ili jednog utvrđenog gledišta, da bi rasuđivali o celini objimnoj i promenljivoj koliko je i sama Priroda. Tako ćemo stići do karakterisanja filozofije nauka filozofskim pluralizmom, koji je jedini u stanju da informiše toliko različite elemente

iskustva i teorije, toliko dalekih od toga da svi budu na istom stupnju filozofske zrelosti. Definišaćemo filozofiju nauka kao razdijeljenu filozofiju, raspodeljenu filozofiju. Zauzvrat, naučna misao izgleda će nam kao metoda veoma dobro uređenog raspoređivanja, kao metoda vrlo tanane analize za razne filozofeme, odveć izobilno zbijene u filozofskim sistemima.

Od naučnika ćemo zatražiti pravo da za trenutak skrenemo nauku od njenog pozitivnog posla, od volje za objektivnošću, da bi se otkrilo ono što preostaje od subjektivnog i u najstrožim metodima. Počemo postavljati pitanja naučnicima, na izgled psiholoških, pa ćemo im, malo po malo, pokazati da je svaka psihologija solidarna sa metafizičkim postulatima. Duh može da promeni metafiziku; on ne može da se liši metafizike. Naučnika ćemo, dakle, pitati: šta vi mislite, kakva su vaša pipanja, vaši pokušaji, vaše zablude? Pod kojim impulsima menjate mišljenje? Zašto ostajete tako kratki kad govorite o psihološkim uslovnostima novog istraživanja? Dajte nam naročito vaše nejasne ideje, vaše protivrečnosti, vaše fiks-ideje i ubedjenja bez dokaza. Od vas prave realiste. Je li baš sigurno da ta glomazna filozofija, bez artikulacije, bez dvojnosti, bez artikulacije i hijerarhije odgovara raznovrsnosti vaših misli i slobodi vaših pretpostavki? Recite nam šta mislite ne kad izlazite iz laboratorije, već u časovima kad ostavljate zajednički život da biste ušli u naučni život. Dajte nam ne vaš večernji empirizam, već vaš krepki racionalizam jutarnji, a priori vaših matematičkih sanjarenja, fugu vaših zamisli, vaših nepriznatih intuicija. Kad bi-

atelje 212, beograd
d. kovačević: »maratonci trče počasni krug«

smo mogli tako da proširimo naše psihološko ispitivanje, gotovo je očigledno da bi se i sam naučni duh pojavio u jednom istinskom psihološkom razjedinjenu, a samim tim i u jednom pravom filozofskom risanju budući da svaki filozofski koren proključava iz neke misli. Različiti problemi naučne misli morali bi, dakle, da poprime i različite filozofske koeficijente. Bilans realizma i racionalizma, naročito, ne bi bio isti za sve pojmove. Tačni zadaci filozofije nauka, po mom mišljenju, postavljali bi se na nivou svakog pojma. Svaka hipoteza, svako pitanje, svako iskustvo i svaka jednačina tražili bi sopstvenu filozofiju. Morala bi se zasnovati jedna filozofija epistemološke pojedinosti, diferencijalna naučna filozofija koja bi predstavljala pandan integralnoj filozofiji filozofa. Ta diferencijalna filozofija bila bi zadužena da meri postojanje jedne misli. U krupnim crtama, biće jedne naučne misli odgovaralo bi normalizaciji i preobražavanju realističke forme u racionalističku. Taj preobražaj nikad nije potpun. Svi pojmovi nisu u istom momentu metafizičkih promena. Razmišljajući filozofski o svakom pojmu takođe bismo jasnije videli polemičku prirodu suzdržane definicije i sve što ta definicija briše, razlikuje i izostavlja. Dijalektičke uslovljenosti jedne naučne definicije, drugačije od drugih odredbi, pojavile bi se onda jasnije i razumeli bismo do pojedinosti pojmovu ono što mi nazivamo filozofijom negacije.

V

Onda, evo naših zamisli:

Da bi se odmah predstavile prethodne primedbe, nejasne u svojoj opštosti, priložimo još u prvom poglavlju primer razjedinjene filozofije koja je, po meni, jedina filozofija kadra da rasčlani čudesnu složenost moderne naučne misli.

Posle dva prva poglavlja u kojima je razvijan određeni epistemološki problem, proučavaćemo napore otvaranja naučne misli u što je moguće različitim oblastima.

Prvo, na nivou jedne temeljne kategorije: supstancije, imaćemo priliku da iskažemo nagoveštaj jednog ne-kantovstva, tj. kantovski nadahnutu filozofiju koja nadilazi klasično učenje. Tako ćemo upotrebljavati jedan filozofski pojam koji je ispravno funkcionisao na njutnovskoj nauci i koji treba, po našem mišljenju, otvoriti da bi se izrazila njegova ispravna funkcija u hemijskoj nauci sutrašnjice. U toj glavi naći ćemo korelativne argumente za ne-realizam i ne-materijalizam, drukčije rečeno, za otvaranje realizma i materijalizma. Hemijska supstancija biće onda predstavljena kao delić — jedan jednostavni delić — procesa razlučivanja; stvarno će biti predstavljeno kao trenutak dobro vođene realizacije. Neo-realizam (koji je jedna vrsta realizma) i neo-kantizam (koji je vrsta racionalizma), obrađivani zajedno povodom pojma supstancije, u svojoj dobro ređenoj suprotnosti, kao duhovno usaglašeni. Između dva pola klasičnog realizma i klasičnog kantovstva nastaje posebno aktivno posredno epistemološko polje. Filozofija negacije ispostaviće se, dakle, ne kao stav odbijanja, već kao stav pomirenja. Tačnije, pojam materije, tako grubo protivrečan kad se poima u realističkoj informaciji, s jedne strane, ili u kantovskoj informaciji, s druge strane, biće u novoj nesupstancijalističkoj doktrini jasno prelazan. Filozofija negacije omogućuje da se istovremeno sažmu svako iskustvo i svaka misao o uslovljenosti supstancije. Kad je kategorija jednom otvorena, postaje sposobna da objedini sve nijanse filozofije savremene hemije.

Druga oblast u kojoj ćemo predložiti proširenje filozofije naučne misli biće intuicija. Tu ćemo uzeti određene primere. Pokazaćemo da je prirodna intuicija samo posebna intuicija i da se intuitivna veza bolje poima ako joj se dodaju prave slobode sinteze hijerarhija. Aktivnost naučne misli prikazaćemo na obrađenoj intuiciji.

Najzad ćemo pristupiti trećoj oblasti: logičkom demenu. Samo, on bi tražio čitavo jedno delo. Ali i dosta mali broj naučnih izvora iz naučne delatnosti biće dovoljan da pokaže kako najjednostavniji okviri opštenja ne mogu da opstanu u svojoj nesavitljivosti, ako hoće da se meri nova suzbina nauke. U svim tim principima ortodoksnog razuma može biti dijalektiziran paradoksima.

Posle tog napora ka proširivanju protegnutog na najrazličitije oblasti kakve su kategorija, intuicija, logika, vrtićemo se na naš zaključak o principima filozofije negacije da bismo izbegli svako nipođašavanje. Zaista će biti potrebno da stalno podsećamo kako filozofija negacije, psihološki posmatrana, nije negativizam i da ne vodi opreci sa prirodom, nekom nihilizmu. Naprotiv, ona prosluđuje u nama i oko nas jednu tvoračku delatnost. Ona tvrdi da je duh u posleništvu činilac evolucije. Dobro misliti znači iskoristiti njegove dvosmislenosti da bi se izmenila i zamenila misao. Dijalektizirati misao znači povećati jemstvo za naučno stvaranje celovitih fenomena, za obnavljanje svih zakržljalih i ugušenih promenljivih veličina koje je nauka, kao naučna misao, zanemarila u svom ranom proučavanju.

G. Bachelard: *La philosophie du non* Paris, Presse universitaire de France, 1970.

Preveo sa francuskog
Miodrag Radović